

Johan Bender

SYNET AF NIELSEN

Komponistens liv i strejftog

PubliMus

Skriftserie fra *SDMK*
Syddansk Musikkonservatorium

PubliMus udgives i samarbejde med Musikafdelingen, Syddansk Universitetsbibliotek *SDUB*.
Dette nummer udgives tillige i samarbejde med Carl Nielsen-museet.

Johan Bender
Synet af Nielsen

PubliMus nr. 35-15

Esbjerg, juni 2015

Syddansk Musikkonservatorium
Kirkegade 61
6700 Esbjerg
Tlf: +45 63119900 · Fax: 63119920 · e-mail: publimus@sdmknet.dk

Redaktion:
Carl Erik Kühl, *SDMK* (ansvarshavende)
Anne Helle Jespersen, *SDUB*
Margrethe Langer Bro, *SDMK*
Jesper Dyhre Nielsen, *SDMK*

Tryk: Fællestrykkeriet - SUN
Aarhus Universitet
Universitetsparken, bygn. 11
8000 Århus C.

ISBN 978 87-89919-41-6

Johan Bender

SYNET AF NIELSEN

Komponistens liv i strejftog

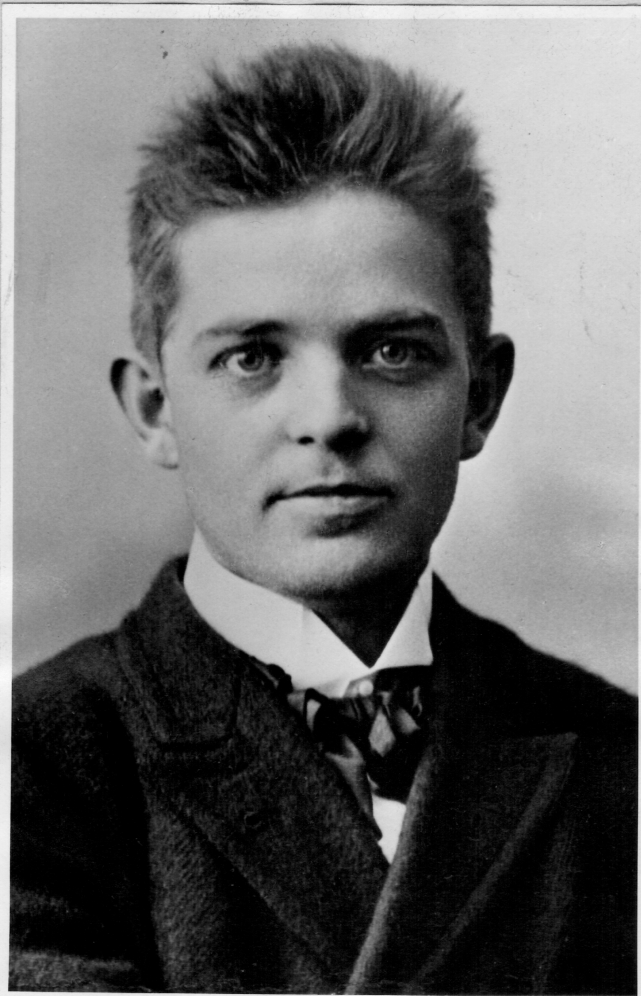
Det er Carl Nielsen-år i år, hvis nogen ellers skulle være i tvivl. For at deltage i fejringen uden blot at lægge os i slipstrømmen har vi bedt forfatteren Johan Bender om at skrive en artikel til os. Benders bogliste omfatter især værker om kunst- og kulturhistoriske emner. I 100-året for Landsudstillingen i Aarhus 1909 publicerede han således bogen *Hurra for Århus*, og til *PubliMus* skrev han artiklen *Nielsens kantate* om det bestillingsværk, Carl Nielsen komponerede i anledning af udstillingen. Værket spiller ingen større rolle i Carl Nielsens produktion, og det var nærmest modvilligt, at han overhovedet gik med til at komponere det. Så meget desto mere viser selve værkets tilblivelse om ukendte sider af komponistens liv, personlighed og samtid. (*PubliMus* nr. 18, 2010)

Johan Bender er, forstår man, musikelsker og en stor fan af Carl Nielsen, men er ikke selv musiker. Til gengæld kan han noget med billeder. I artiklen *Synet af Nielsen* fortæller han om komponisten med udgangspunkt i en række billeder, hvoraf flere sjældent vises, og som lægger op til mere ukendte anekdoter.

På Carl Nielsen-museet i Odense findes en enorm billedsamling, som man venligst har stillet til rådighed. *PubliMus* takker for samarbejdet.

Carl Erik Kühl
Redaktør af *PubliMus*

1. Den unge komponist

Carl Nielsen

Til Johan Benders fra Langelin Egevej Skole.
Marts 1908

Mange meninger er udtalt om Carl Nielsen og meget er skrevet om ham, senest i forbindelse med markeringen af 150-årsdagen for hans fødsel i 1865. Denne publikations ærinde er ikke hans musik eller synet *på* Nielsen, men synet *af* Nielsen. Billederne skal bringe os tættere på ham som person.

Der findes mange fotografier og kunstneriske fremstillinger af manden – som den kendte komponist og kulturpersonlighed, og dertil kom, at hans kone, Anne Marie Carl-Nielsen, var bildende kunstner. Endelig var han med sit vindende væsen og charme et tiltrækkende mål for fotografens øje – og det spillede han gerne op til. På Carl Nielsen Museets arkiv i Odense findes en betragtelig stor samling billeder, hvoraf en lille del er benyttet her.

Dette fotografi af den unge Carl Nielsen er det eneste af bogens billeder, der ikke findes i det store Carl Nielsen-arkiv og er formentlig ret ukendt. Jeg vil imidlertid indledningsvis gerne præsentere det, da det gør ham særdeles nærværende for mig. Jeg har nemlig fået det foræret af hans datter, Irmelin, i forbindelse med besøg hos hende, hvor hun levende fortalte mig om sin far. Det er taget omkring den tid, hvor den strithårede unge komponist brød igennem med sit opus 1, *Lille Suite for Strygere*, og udstråler en lignende undersøgende fremdrift som musikken: Her kommer jeg!

Risskov 9. juni 2015

Johan Bender

2. Carl Nielsen ved moderens grav

I barndomshjemmet var moderen midtpunktet i børnenes liv, og for Carl var det indre slægtskab mellem mor og søn udpræget. "Hun har været min Hjælper og Trøst hele Livet igennem, og jeg kan sige, at uden min kjære Moder var jeg ingenting blevet i denne Verden", skrev han til en ven ved hendes død i 1897. (Brevudgaven 1, s. 493). På fotografiet står sønnen i 1927 ved moderens grav i Nørre Søby lidt syd for Nørre Lyndelse. På gravstenen står hendes data:

★ 9.4.1833 + i N. Søby 28.1. 1897
Elsket og savnet

I *Min fynske Barndom* – en vidunderlig bog, hvor ordene strømmer så frit og levende som hans tonesprog – tager Carl Nielsen straks læseren med ind i sit liv:

Den 9. Juni 1865 havde min Mor en slem, men også lykkelig Dag. Mine Forældre boede i et lille Bondehus midt paa en Mark i Nørre Lyndelse Sogn paa Fyn. Den nærmeste Omegn hed Sortelung. Min Mor var ene hjemme med nogle af de mindre Børn, da hun skulde føde mig. Det var meget strengt, og hun gik udenfor Huset, tog omkring et Træ og bankede sit Hoved imod Stammen. Jeg tror derfor, hun maa have været glad og lettet, da jeg kom til Verden. (*Min fynske Barndom*, s. 11)

Carls mor havde nok at se til med sine tolv børn og sin mand Niels Jørgensen, kaldet Niels Maler. For egnens bønder malede og tjærede han deres bindingsværksgårde, eller han var med sit spillemandsorkester af sted til kroballer og andre festligheder rundt om på Fyn. I husstanden havde hver sit at se til, og så snart Carl var gammel nok, blev han sendt ud i markerne på den nærliggende herregård Bramstrup for at røgte køer eller vogte gæs.

Carls særegne evner blev imidlertid snart bemærket. Således kom etatsråd Langkilde fra Bramstrup en dag forbi barndomshjemmet, hvor den fem-seksårige dreng spillede melodier på kridtafmærkede brændestykker. Det morede den rare herremand at iagttage den lille fyr hoppe rundt for at træffe tonerne i den rigtige takt. Lyttende opfordrede han ham til bare at blive ved. Og det gjorde Carl bogstavelig talt – og stolt var hans mor. Da han engang var sengeliggende med mæslinger og kedede sig, stak hun ham betænksomt en trekvart-violin og sang nogle melodier for ham, som han så skulle finde på violinen.

Tidligt kom Carl til at spille med i farens orkester og blev således fagligt nært knyttet til ham. Hans mor spillede dog en anden afgørende rolle for ham og hans færd gennem livet. Hun tog ham undertiden med på vandring den halve snes kilometer til Odense og fortalte ham om byens muligheder og forjættede ham hans egne.

Efter sin konfirmation og afsked med skole og barndomshjem blev Carl sat i lære hos en købmand, men denne gik kort efter fallit. Niels Maler forsøgte så at få sin søn ind ved Odense Regimentsorkester, og efter en månedlang intensiv trompetundervisning i hjemmet konkurrerede den lille vogterdreng og spillemand sig ind i orkesteret foran meget ældre aspiranter. Kun fjorten år gammel havde Carl Nielsen nu taget sit første betydningsfulde skridt ind i musikkens verden.

3. Noget ved musikken

Den nybagte underkorporal med sine to første instrumenter: en signaltrompet og en altbasun i es.

I *Min fynske Barndom* fortæller Carl Nielsen, at det ikke varede længe, før han var en af de flinkeste til at blæse på signalhorn. Sandsynligvis var han langt den bedste, thi selvovervurderinger forekommer ikke i hans erindringer, tværtimod. Sin færdighed forklarer han med, at hans læber af natur var faste og ikke for tykke, hans tandstilling fortræffelig egnet for hornembouchuren, og han kunne holde de højeste toner i næsten et minut. Dette har naturligvis intet med musikalske evner at gøre, bemærker han, men i den unge alder er sådan sport en stor tilfredsstillelse og giver selvtillid.

Under lejrøvelser i Jylland blev han udtaget til hornblæser for selveste generalen. Da hans korte ben havde svært ved at følge med hesten, tog bondeknøsen uforfærdet og ubemærket fat i hestehalen; med dette fortrolige greb kunne han straks – til rytterens store forundring – springe frem til hestens forparti i samme nu, den var blevet standset.

Den unge korporal kunne lægge penge til side, og det første, han anskaffede sig, var et klaver på afbetaling, hvorefter han tilbragte al fritid ved tangenterne. Klaveret fascinerede ham, da det lod ham *se* tonerne i modsætning til blæseinstrumenter eller violin, som kun kunne *høres*. Han begyndte også at komponere, først forskellige ting for messingblæsere, siden strygekvartetter og sonater for violin og klaver.

Hver søndag gav regimentsmusikken koncert, og mange lagde mærke til den lille hornblæser. En kreds af indflydelsesrige beundrere lagde planer for, at drengen kunne komme på Det Kongelige Danske Musikkonservatorium i København. Carl talte først med sin mor herom. Hun lyttede alvorligt og sagde, at han altid skulle gøre sit allerbedste i alt, hvad han foretog sig. Hun talte noget om H.C. Andersen (1805-1875), der havde været lige så ussel, men havde slået sig igennem. Hun endte samtalen med ordene: ”Jeg tror, du kan.”

Efter at have fået moderens accept af sine konservatorieplaner, måtte Carl tage mod til sig og tale med faren derom – han anede hans modstand. Niels Maler blev dog beroliget ved at høre, at Carl ikke havde søgt sin afsked ved militærmusikken og argumenterede energisk imod sådanne fantastier. Sønnen

blev dog ved sit og mærkede sig, at ”det var forunderligt, at han, der ville bekæmpe mig og gøre mig svag, han styrkede mig netop til Modstand ved sit eget Væsen, fordi jeg derved kom til at føle mig som en Mand over for en Mand.” (*Min fynske Barndom*, s. 183) Uenighed gjorde stærk!

Carl satte sin vilje igennem, og vejen til hovedstaden lå åben med vellykkede prøver og optagelse på Musikkonservatoriet fra 1. januar 1884. Han slutter sine erindringer således:

Min fynske barndom var dermed til

ENDE!

Efter den bevægede barndom fulgte flere læreår i København. Men i 1888 trådte Carl Nielsen virkelig frem i den store offentlighed, da hans første store komposition *Lille Suite for Strygere* blev opført af Tivolis Symfoniorkester. Han spillede selv med, og senere samme år dirigerede han selv Suiten i Odense Rådhusal til stor begejstring. Carl Nielsen var nu ved at slå sit navn fast som en, man skulle lægge mærke til. Det indtryk blev år efter år bekræftet ved hans symfonier, operaer, kammermusik, klaverværker, sange samt alt det andet, som tryllebandt, og han kom til at stå som landets største komponist – uden modkandidater.

4. Den dunkle ungdomstid?

Fra forsiden af Emilie Demant Hatts bog Forårsbølger - Erindringer om Carl Nielsen, en fotokollage med bogens to hovedpersoner.

De fire år mellem Carl Niensens fynske barndom og hans manddomsårs velkendte udfoldelser har ligget hen som en dunkel ubeskrevet ungdomstid, indtil en enestående kilde dukkede op og kastede et overraskende og skarpt lys på dette betydningsfulde og turbulente livsafsnit.

Når Musikkonservatoriet holdt lukket, blev Carl Nielsen af sin plejemor i København sendt på sommerferie til landsbyen Selde ved Limfjorden, hvor hendes søster var gift med en storkøbmand og kroejer. De havde to døtre, Marie og lillesøsteren Emilie. Emilie var en betagende 14-årig pige, og hun og den 22-årige Carl blev forelskede i hinanden. Fortryllelsen varede i de tre somre, han kom derop på ferie fra 1887 til 1889.

Det er denne Emilie Demant Hatt (1873-1958), der som et enestående sandhedsvidne kaster lys ind over komponistens ungdomsår. Aldersforskellen mellem Emilie og Carl var de sig ikke rigtig bevidst, men den har måske været med til at bestemme forholdets skæbne. Efter at have modtaget Det Anckerske Legat begav Carl Nielsen sig ud på et års dannelsesrejse. I Paris mødte han i 1891 den to år ældre billedhugger Anne Marie Brodersen (1863-1945), og de giftede sig fluks.

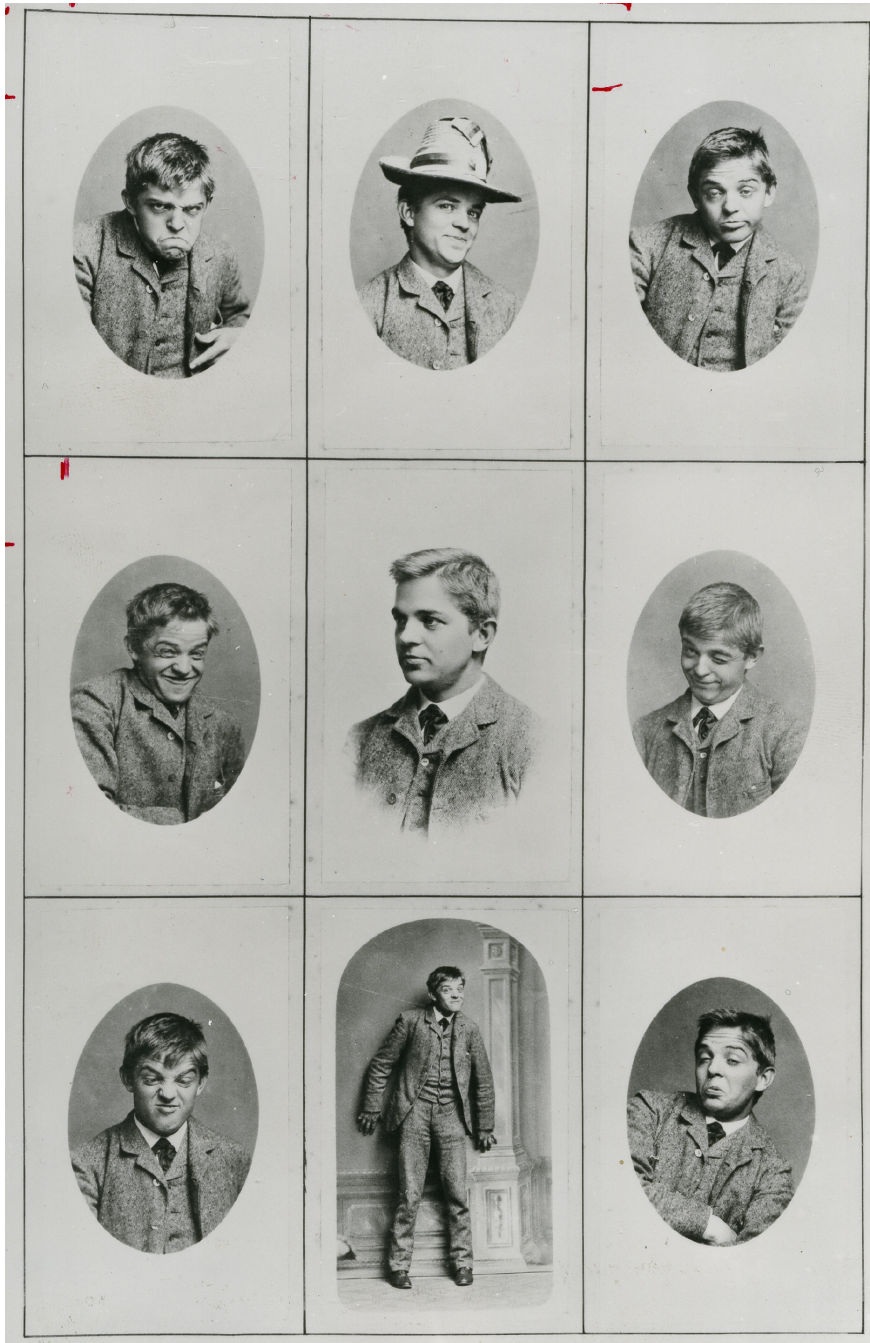
Tilbage stod den unge Emilie. Hun blev billedkunstner og forfatter og bevarede med sin senere mand, professor Gudmund Hatt, kontakten til familien – selv da Carl Nielsen døde i 1931. En dag på deres gamle dage sagde Anne Marie Carl-Nielsen til Emilie: ”Carl talte altid om Emilie.”

Emilie Demant Hatt slutter sin erindringsbog *Forårsbølger – Erindringer om Carl Nielsen* med ordene: ”Havde Carl talt om Emilie – saa har Emilie nu talt lidt om Carl.” Disse rørende erindringer skrev hun i 1949, og ved hendes død ti år senere blev de sammen med et stort bilagsmateriale med billeder, noder etc. indleveret til Det Kongelige Bibliotek og klausuleret i 25 år. I forbindelse med arbejdet med Carl Nielsen Brevudgaven i tolv bind stødte redaktøren, John Fellow, på Emilies øjenåbnende manuskript og udgav det i 2002.

Hvad kan Emilie så fortælle? — Hver sommer, når Carl skulle komme, kom landsbyen på den anden ende. Han kunne ikke alene bedåre med sit spil, han kunne også fortælle historier og anekdoter og illustrere det alt sammen med mimik og lyde. Lystigheden var stor, en bajads var han – vedgik Emilie.

De to unge foretog sammen ride-, cykle- og sejlture ved og på Limfjorden. En dag besøgte de i Nykøbing Mors fotograf J. Demant, der var Emilies morbror og gudfader, og hun fik Carl til at spille sine roller og lave sine vrængehoveder. Disse fotografier har hidtil været lidt af et mysterium for Carl Nielsen-forskningen, men her er forklaringen.

5. 'Carls Compositioner' – og komplikationer

Det unge par besøgte fotografen for at kunne udveksle deres kontrafejer, når de ikke kunne ses et helt år. Carl blev så opfordret til at opføre sine komiske stand-up-figurer. Fotografen fyrede løs, og arrangerede den naturlige Carl i midten mellem to gange fire temperamenter – mange forskellige udtryk ligesom hans egen musik er det.

Carl spillede hver aften, til man gik i seng, men han var ikke træt og sad en stund med Emilie i en blød sofa, som han kaldte ”Sjæledybet”, og det var ikke tanker, de udvekslede, inden hun listede ind til sin søster. På den tid af natten komponerede han bedst, og hun kunne ligge og lytte med, før søvnen indfandt sig. Resultaterne indførte hun i en lille bog ”Carls Compositioner” – en gave fra ham til hende. Den sidste indførelse er fra marts 1890, hvorefter strengen brast – resten af bogen er tomme blade, som hun formulerede det.

Imellem ferierne skrev de uafbrudt intime og kærlige breve til hinanden. Carl var en levende person, ejede en naturlig åbenhed og en vindende charme; piger fik gerne forhold til ham, og han fortalte fortroligt Emilie om det – også om det barn, han havde med en tjenestepige. Han forsikrede Emilie, at det var hende, han elskede. Hun dømte ham ikke, men forstod ham, som var hun hans jævnbyrdige.

Dog – i sin erindringsbog afslørede Emilie: ”Til sidst vidste Carl hverken ud eller ind – kunne ikke klare sine Følelser mellem Sanser og Hjerte.

Fortvivlelsen fik Overhaand, i den Grad – at han købte en Revolver og skrev Afskedsbrev.” (Demant Hatt, s. 137) En ven mødte ham tilfældigvis på gaden og bemærkede hans oprevne tilstand samt pistolen, som han fik fra ham og sendte til Emilies far i Selde. Han gravede den ned i sin have, hvor den sandsynligvis ligger endnu! Tilfældet eller skæbnen var os efterkommere sandelig nådig. At tænke sig dansk kultur uden arven fra Carl Nielsens toneverden og vitalitet!

Emilies *Forårsbølger* har kastet lys over disse ellers ret ukendte ungdomsår. Og de kan bidrage til forståelse af komponistens mere uudgrundelige stemningsudtryk og ikke umiddelbart gennemskuelige personlighed. Den fjerde symfonis motto ”Musik er liv, som dette uudslukkeligt” kan næsten omskrives til ”Kunst er liv, som dette uberegneligt.”

6. Nygifte med førstefødte

Det nygifte ægtepar med deres førstefødte, opkaldt efter J.P. Jacobsens digt "Irmelin", som Carl Nielsen satte toner til, mens de ventede hende, der blev født 9. december 1891 – godt og vel ni måneder efter deres første møde i Paris. Fotografering for 100 år siden var mere fashionabelt end i dag, og billedet blev udstyret med nuancer i aftningerne og med firmanavn.

Ved hjemkomsten fra den store dannelses-, drømme- og bryllupsrejse skulle det nygifte par, Anne Marie og Carl, præsenteres for forældrene, og de boede sommeren over 1891 hos hendes forældre på den store proprietærgård ”Thygesminde” ved Kolding; derfra cyklede de til hans mere beskedne barndomshjem på Fyn. De to miljøers sociale forskel var stor, men Carl imponerede alligevel proprietærfamilien ved sit kendskab til landboforhold og sin sikkerhed – ikke mindst på hesteryg. Niels Malers var til gengæld betaget af Carls hustrus nette og værdige fremtræden.

Fælles for det unge ægtepar var den kunstneriske skaberevne, vilje og visioner inden for hver deres felt. Det bandt dem basalt sammen og inspirerede dem ligesom det fællesskab, deres tre børn gav. Men behovet for frihed og udfoldelsesmuligheder hver med deres kunst gav også problemer. Derfor ansatte de både tjenestepige og barnepige. Manden havde sin faste indtægt som violinist i Det Kongelige Kapel og siden som kapelmester ved Det Kongelige Teater, og konens velstående familie støttede i begyndelsen med bidrag og lån.

*I Inden Dem modtager
den bedste hilsen
Deres
ærbødigt forl.
Carl Nielsen.

I Hast*

*Livet igennem var der fart på Nielsen – selv i de mere end
6.000 breve, han skrev, mange afsluttet med et ”I Hast”*

7. Nielsen og Willumsen

Det unge kunstnerpar sammen med deres tre børn, døtrene Irmelin og Anne Marie (i midten) og sønnen Hans Børge på faderens skød. Ulykkeligvis satte en meningitislidelse ham mentalt tilbage, og fra søstre og forældre fik han særlige omsorg. Gennem sin kone fik Carl Nielsen inspirerende kontakt med bildende kunstnere, blandt andre billedhuggeren C.F. Willumsen, hvis skulptur tårner sig op mellem ægtefællerne.

Efter sommeren på ”Thygesminde” måtte det unge par indlogere sig på hotel i København indtil oktober-flyttedag 1891, hvor de rykkede ind i en lille lejlighed på kvisten i Nyhavn nr. tre – han med sit flygel, hun med sine keramiske rekvisitter. Dertil kom den ventede familieførøgelse og den obligatoriske tjenestepige. De nåede at bo seks steder i byen, inden billedhuggerhustruen ærefuldt fik tildelt kunstnerboligen med atelier på Frederiksholms Kanal 28A med indflytning i 1915. Under en af de første flytninger ville Carl Nielsen hjælpe med et flygel, men fik akutte problemer med hjertet og måtte indlægges på Kommunehospitalet i over en måned og siden slappe mere bevidst af

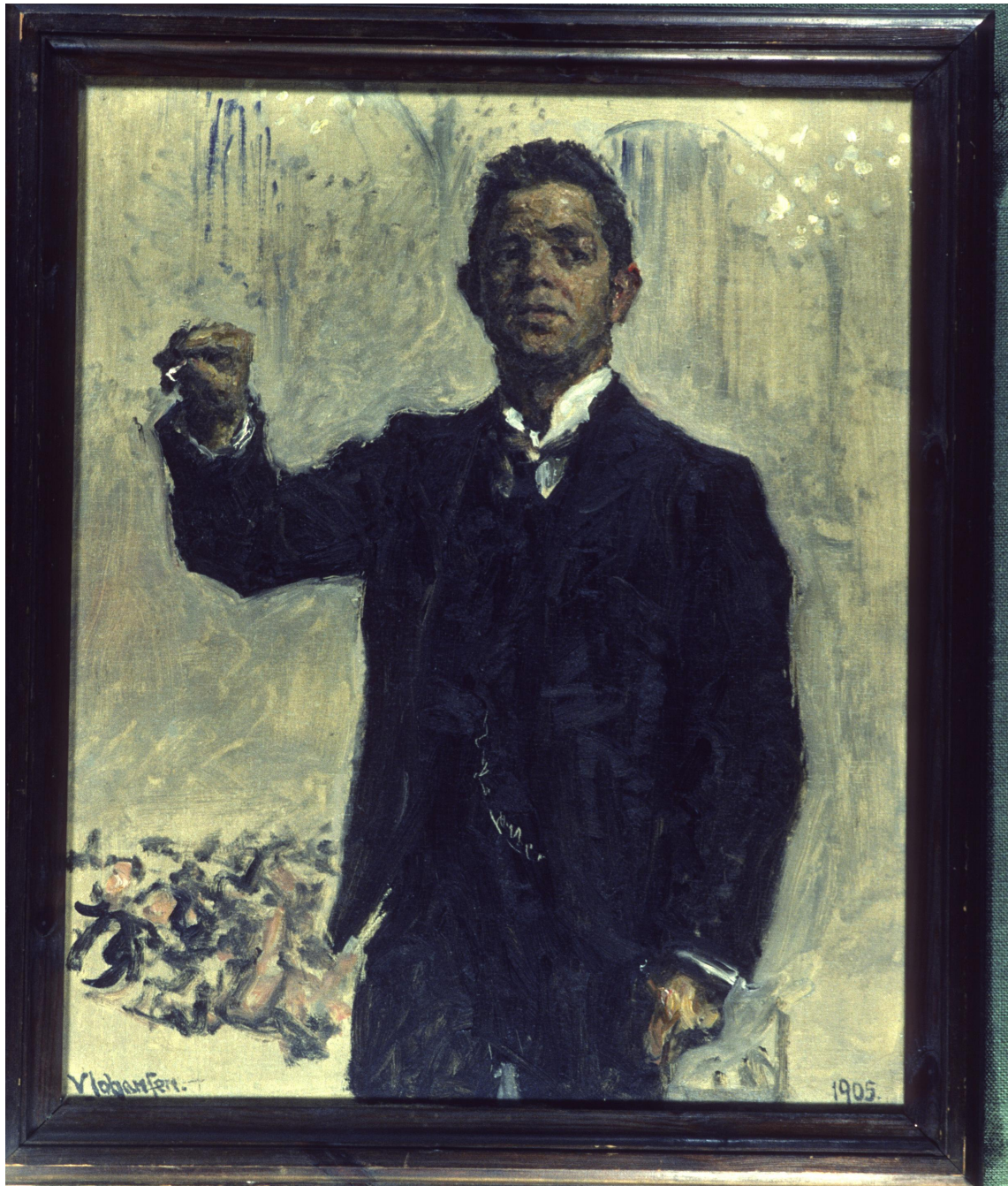
8. Indadvendt lyttende

Her har billedkunstneren tegnet sin mand med følsom streg – i tidens stil med skønvirkeblomst for øret. Blunder han eller lytter til en af de evindelige melodier i hans indre øre? Det ustabile hjerte tvang ham periodevis til mere ro, end hans vitale vilje ville det, og det gav hende en tålmodig og kær model.

I sin dagbog skrev han: ”Ifald jeg ikke maa bruge mit Hjerte til at føle med, saa bliver jeg mere ulykkelig end Beethoven, som blev døv. Hjerte og Øre ere vigtigt for en Musiker.” (Brevudgaven 1, s. 308) Alligevel kunne han en uges tid efter hjemkomsten fra hospitalet færdiggøre første sats af sin første symfoni. Livet igennem døjede han med hjerteproblemer, angina pectoris, men komponerede ufortrødent, trods svigtende helbred, arbejdspress og stress med arbejdet i orkesteret – og i starten med flytninger.

9. Dirigenten Carl Nielsen

Portræt af Carl Nielsen på dirigentpodiet malet i 1905 af Viggo Johansen (1851-1935). Maleren viser kontakten mellem dirigent og orkestermedlemmer ved den seismisk fremstrakte arm. Carl Nielsen havde ord for at være en bedre komponist end dirigent, men har dirigeret store orkestre i Danmark og mange betydelige orkestre i udlandet.

10. Den lille Fløjtespiller

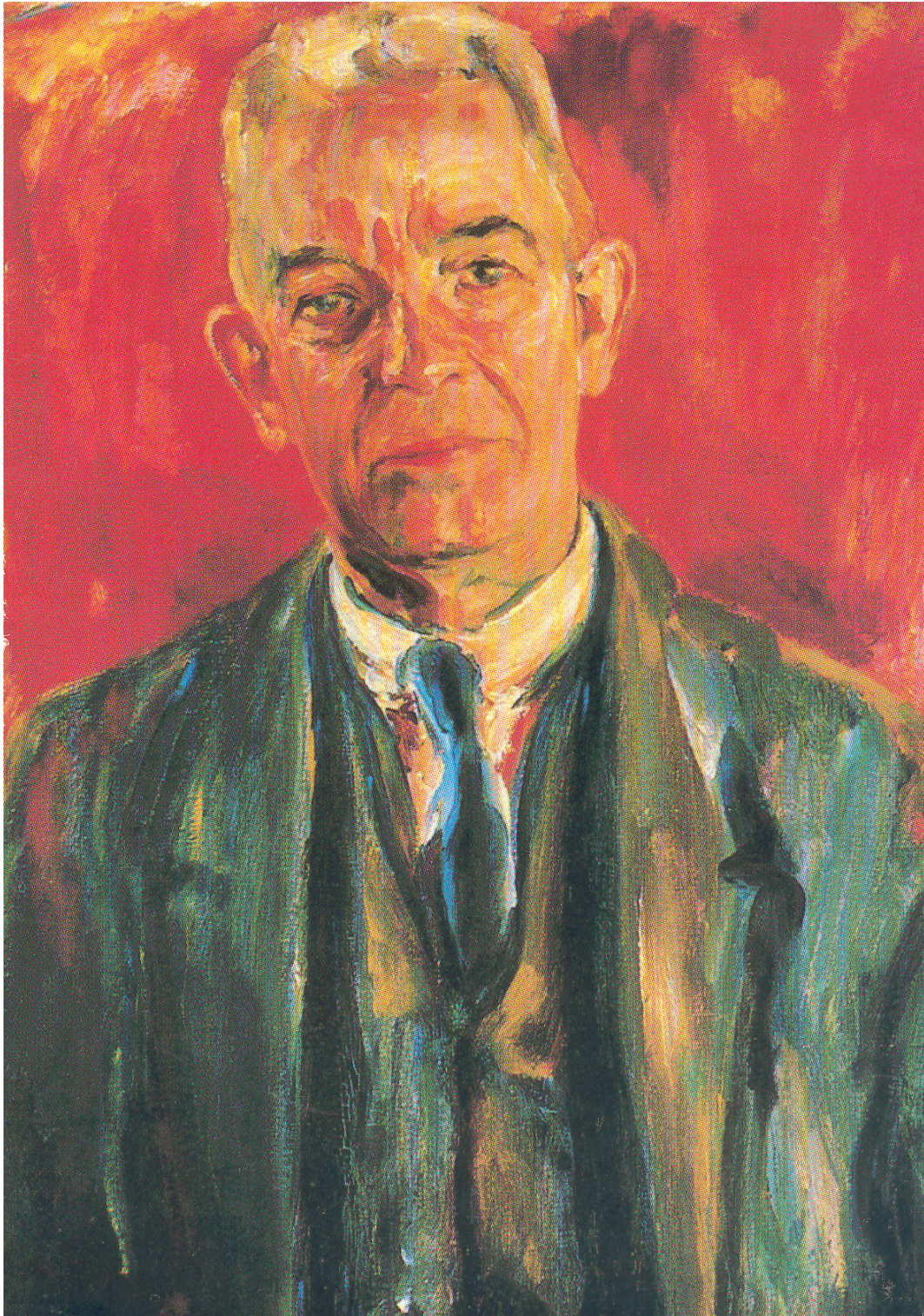
Dette mindesmærke over komponisten og hans fynske barndom er rejst af venner og familie på hans fødselsdag 9. juni 1933 i Nørre Lyndelse og udført af hans hustru. Det er lettilgængeligt - fra vejkanterne og i sin symbolik. Den lille vogterdreng sidder på sin pilestub med sin pilefløjte. Han spiller ikke, men stirrer ud over sin barndoms marker og lytter til naturens lyde – parat til at fremtrylle dem som toner.

11. Fløjtespilleren på sin Pegasus

Anne Marie Carl-Nielsens monument, Musikkens Genius, blev rejst på Grønningen i København 1939. Rytteren har Carl Nielsens ansigtstræk med strithår og sidder fortrolig med panfløjte på sin vildhest som en Pegasus i fart. Han orienterer sig i omgivelserne, parat til at trække toner af fløjten.

12. Det sidste maleri af Carl Nielsen

Carl Nielsen blev i sit dødsår malet af Sigurd Swane (1879-1973). Udblikket rækker langt, og de klare kontrastfarver udtrykker stærke temperamenter.

Ydermere måtte han ofte undvære en kone, som var ambitiøst engageret med sin billedhuggerkunst og i længere perioder opholdt sig i Jylland for at modellere dyr – navnlig en hingst som model til en rytterstatue. Komponisten tryglede hende om at komme hjem til sig og deres tre små børn – uden større succes. I stedet trøstede han sig og boede med barnepigen Marie Møller – et længerevarende forhold, der først sluttede omkring 1914. Uagtet sine uægteskabelige sidespring færdiggjorde Carl Nielsen det store korværk *Hymnus amoris*, en hymne til Kærligheden, som han havde fundet inspiration til under bryllupsrejsen i 1891, og som fik sin førsteopførelse seks år senere. Hans hustru havde tegnet omslaget til udgivelsen, og til hende skrev han 11. marts 1898:

Til min egen Marie.

Disse toner til Kjærlighedens Pris er kun saa lidt imod det Virkelige; men naar Du bestandig vil holde af mig saa vil jeg stræbe efter at naa et højere Udtryk for den stærkeste Magt i Verden og saa skal vi to sammen stige højere og højere imod Maalet og al vor Stræben skal være Kjærlighed i Livet og i Kunsten. Din Carl. (Meyer I, s. 138)

13. Carl og Anne Marie på Akropolismuseet

Carl Nielsen var meget utilfreds med, at fruhen var så langvarigt fra hjemmet og med, at hun kopierede "klodsede" arkaiske figurer i stedet for selv at skabe. Næsten demonstrativt vender han ryggen til hendes arbejde på Akropolismuseet på fotografiet fra 1903.

Senere opholdt fru Carl-Nielsen sig i flere omgange i Grækenland, hvor hun tegnede og modellerede efter de klassiske kunstværker; i 1903-1905 var hun hjemmefra i omkring 14 måneder. Carl savnede sin kone og børnene deres mor, og han tog ned til hende i Athen. Her komponerede han i 1903 sin *Helios Ouverture* – en hymne til solens gang over himlen fra morgen til aften – opført i Danmarks Radio hver nytårsaften som en mindelse om lyset og årets gang.

14. Omkring en kongelig rytterstatue

Anne Marie Carl-Nielsen lod sig i 1909 stolt fotografere i sit atelier foran konkurrenceforslaget til rytterstatuen – omgivet af familie og palmegrene.

I 1908 vandt Carls kone en konkurrence om en rytterstatue af kong Christian IX. Modellen til sin hingst fandt hun denne gang i et hestestutteri i Tyskland, hvor hun i perioder arbejdede indtil Verdenskrigen. Det gav urent trav i ægteskabet, da hendes mands skjulte forhold til barnepigen fortsatte, indtil det blev åbenbart for hans kone og kendt i deres omgangskreds, hvoraf nogle få så

fordømmende på ægtemanden. Samlivet mellem den store komponist og den stolte, idealistiske billedhuggerske blev stormfuldt, og skilsmisse truede, men ægteskabet holdt. Parterne blev kun separerede og bevarede kontakten. De levede dog adskilt – enten i hver sin ende af den rummelige kunstnerbolig på Frederiksholms Kanal, eller Carl Nielsen boede og komponerede hos velstående venner, blandt andet på herregårdene Fuglsang på Lolland og Damgaard ved Fredericia. I perioder gennem fire år virkede han desuden som dirigent ved Göteborgs Kunstforening.

Ægteskabskrisen tog hårdt på dem begge, og Anne Marie gik i stå med sin store kongerytterstatue, som først kunne opstilles på Christiansborg Ridebane i 1927. I 1915 skrev hun om deres håbløse forhold i et langt brev: ”Kjære Carl ... jeg må blot søge at samle Kræfter sammen igen og se at komme i Arbejde det kan måske så døde Smerterne. Det er bedst for os begge at være på Afstand, også for vort Arbejde. ... Lej et Værelse med Klaver i Falsterbo og gå i Vandet der. ... Hvor vilde jeg ønske jeg kunde skrive det modsatte, men der har været for megen uhumsk halv og hel Løgn til for at vi kan finde Tryghed i hinandens Nærhed.” (Brevudgaven 11, s. 619)

Det stemningsbårne musikmenneske følte skyld og svigt over for sin billedhuggende hustru, omend hun selv bar nogen skyld ved sin ekskluderende optagethed af egen karriere med urokkeligt fravær fra hjemmet. Ægtemanden gjorde meget for at genoprette det afbrudte samliv og købte i 1918 sommerhus i Skagen i håb om derigennem at genoptage samlivet.

15. Naturens muntre søn på badebroen

Carl Nielsen – her frisk på en badebro – lod sig inspirere af naturen og var naturdyrker, som blev almindeligt i hans levetid som led i tidens vitalistiske strømninger. Fotografi af ukendt oprindelse.

16. ... og til hest

Fra sin barndom var Carl Nielsen fortrolig med heste og benyttede dem ofte til at komme rundt – både på land og i by. Når han skulle besøge venner på Frederiksberg, kom han undertiden ridende på en lejet hest.

17. Ved familiebil

Portræt af en bil, dens stolte ejer og datteren Irmelin foran sommerhuset i Skagen, 1924. Han blev en passioneret bilist og havde god brug for den lille Renault, når han skulle til Skagen, Fuglsang eller Damgaard.

Trods krise i ægteskabet og intriger på Det Kongelige Teater, som Carl Nielsen forlod i 1914, var hans skaberstyrke dog usvækket. Han har beskrevet sit forhold til musikken som et levende kildevæld, der uafbrudt strømmede igennem ham. Opdukkende temaer noterede han ned på forhåndenværende lapper, servietter eller sågar – siddende i en sporvogn – på sin hvide manchete, det markante indledningstema til tredje symfoni Sinfonia Espansiva (eller var det mon 'Jens Vejmand'?).

Var han først grebet af en idé, tog han fat på arbejdet under et ubønhørligt indre pres, der ikke gav plads til ydre forstyrrelser – alt andet blev småt og ubetydeligt, som eksisterede det slet ikke. På kort tid kunne han så færdiggøre store kompositioner, og denne fremdrift skabte en omfattende produktion – i alt over firehundrede værker. Før første verdenskrig skrev han tre af sine seks

symfonier og to operaer: *Saul og David* og *Maskarade*, Danmarks nationalopera. Desuden kvartetter, scenemusik til flere skuespil, samt bestillingsarbejder: en række kantater til jubilæer og deslige.

Under Verdenskrigens ragnarok skrev han den fjerde symfoni, *Det Uudslukkelige*, og i årene derefter kulminerede hans skaberkraft med vældige udfoldelser – den desperate femte symfoni, som spejlede den urolige tid omkring og i ham, mens det samtidige store korværk *Fynsk Foraar* har en næsten lyrisk tone ligesom den vennesæle *Kvintet for Blæsere*, hvor de fem instrumenter konverserer. Hans musikværker rummer store modsætninger – som han selv.

Sideløbende med disse omfattende værker fulgte flere udgivelser af danske sange og salmer i samarbejde med Thomas Laub (1852-1927) samt scenemusik til skuespillene *Aladdin* og *Moderen*. Carl Nielsen har sat musik til over 350 sange – de folkekæreste i *Højskolesangbogen* – flere end nogen anden komponist, 36 i alt, her imellem de eviggrønne børnesange.

Man kan ikke sige, at Carl Nielsen brugte musikken terapeutisk, men hans indre tonestrøm ville ud og blive til levende musik. Det har haft en befriende og berusende effekt, der har været med til at bringe ham igennem livets genvordigheder – på trods af dem var han i stand til at komponere videre. Musik er liv, som dette uudslukkeligt.

Sliddet med de store værker blev en belastning oven i alt det andet, og Carl Nielsen fik et par år efter Verdenskrigen alvorlige hjerteproblemer med daglige smerteanfald. Han måtte holde sig i fuldkommen ro, og det var strengt og frygtelig ensformigt for en så aktiv mand. Noget godt var der dog ved det. Det var medvirkende til, at hans kone genoptog deres samliv, da hun nu kunne frygte for at miste ham for alvor. Separationen ophævedes i 1922, og han flyttede igen hjem i hendes æresbolig på Frederiksholms Kanal. Siden tog de sammen på flere kurophold og op til hans sommerhus i Skagen.

18. Carl Nielsen strikker

Her har hans datter, Anne Marie Telmanyi, der var udøvende kunstner, tegnet sin strikkende far i 1924. Overraskende træt og modløs ser han ud, som man ellers ikke kender ham (se fx det foregående billede fra samme år).

Da Carl Nielsen nu en tid nu måtte tage den lidt med ro, fandt han afløb for sin virkelyst ved en stilfærdig syssel – at strikke. Flere støveklude, grydelapper og håndklæder forærede han til venner.

19. Frida Møller mellem Anne Marie og Carl Nielsen

Frida Møller, Carl Nielsens skrivehjælper, ses her mellem forfatteren og hans kone. Frida var svigermor til Irmelin og havde meget god kontakt med Carl, som snapshottet lader ane. Man diskuterer en tekst. Billedhuggerinden synes nævenyttigt at ville have en finger med i spillet.

En aflastende virkning havde en lignende beskæftigelse med hænder – og hoved. Han begyndte at skrive sine erindringer i 1927 efter tilskyndelse af sin datter Irmelin. Snart fik han bistand af hendes svigermoder, Frida Møller, i hvis hjem han lå på en sofa og dikterede til hende. Forlegen skrev han til hendes søn, at det, han havde at fortælle, ”maa kede de stakkels Læsere ganske forfærdeligt.”

Min fynske Barndom blev imidlertid en kæmpesucces, og han blev overrumplet over at få begejstrede breve fra snart sagt alle kendte digtere og forfattere. Ingen forfatterskole kunne have uddannet en bedre tekstskriver, og

bogen er igennem årene kommet i stadig nye oplag. Næppe nogen læser har kedet sig ”ganske forfærdeligt”.

Trods helbredsproblemerne lod den indre tonestrøm ham ikke i ro. Han var idérig, produktiv og eksperimenterende til det sidste. De senere kompositioner tæller værker som Sjette Symfoni – meget afvigende fra de øvrige – og fløjtekoncerten, klarinetkoncerten samt stadig et væld af sange og flere kantater. Hans sidste store komposition var hans første frieri til orgelet, orgelværket *Commotio*, skrevet året før hans død. Ti dage før han døde i oktober 1931, satte han toner til sangen *Det, som lysner over Vangen* – hans sidste komposition.

20. Fru Carl-Nielsen ved marmorbusten af hendes mand

Billedet viser billedhuggeren i arbejdet med marmorbusten af hendes mand. Det er dog en opstilling for fotografen. Figuren blev hugget i marmor i Italien efter hendes model, foto 1928. Hun ville gerne fotografes med sine værker.

21. Verdensmanden

Selv om Carl Nielsen i dag ikke er en årsunge med sine 150 år bag sig, fremstår han mere og mere ungdommelig og levende, jo mere man beskæftiger sig med ham. Jeg har siden min egen fynske barndom været betaget af Carl Nielsen. Jeg har ”overlappet hans leveår” med to måneder, og hans datter Irmelin har jeg brevvekslet og gået til koncert med. Dette samvær blev levende vidnesbyrd om hendes far, ligesom de fotografier af ham, hun forærede mig. Carl Niensens musik er iørefaldende, medrivende og opløftende – som han selv med sin karismatiske udstråling af vitalitet, facetter og kanter.

LITTERATUR

- Carl Nielsen, *Min fynske Barndom*. Martins Forlag 1954
- Carl Nielsen Brevudgaven* Bind 1 1886-1897. Multivers 2005
- Carl Nielsen Brevudgaven* Bind 11 1930-1931. Multivers 2015
- Carl Nielsen Brevudgaven* Bind 12 Registre. Multivers 2015
- Christiansen, A: *Anne Marie Carl-Nielsen – født Brodersen*. Odense Bys Museer 2013
- Fabricius, J., *Carl Nielsen. En billedbiografi*. Berlingske Forlag 1965
- Demant Hatt, E. *Forårsbølger – Erindringer om Carl Nielsen*. Multivers 2002
- Meyer, T., *Carl Nielsen: Kunstneren og Mennesket I-II*. Nyt Nordisk Forlag 1947-1948

BILLEDER

Billede nr. 1 og 21 er i Johan Benders private eje.
Billede nr. 4 er fra forsiden af Emilie Demant Hatts bog *Forårsbølger*
De øvrige billeder tilhører Carl Nielsen-museet.

Om forfatteren:

Johan Bender er født i Odense 1931. Studerede historie på universiteterne i Århus, København og Mainz. Lærer ved Aarhus Katedralskole 1958-2001. Har skrevet en række bøger om kulturhistoriske emner, fx *Hurra for Århus* (2008) i anledning af 100-årsjubilæet for Landsudstillingen i Århus 1909 og *Arkitekt Hack Kampmann* (2014). Talrige foredrag – også om Carl Nielsen!

www.johanbender.dk

PubliMus

Skriftserie fra Syddansk Musikkonseemrvatorium

Udgivet i samarbejde med Musikafdelingen, Syddansk Universitetsbibliotek

PubliMus bringer primært artikler fra skribenter med tilknytning til Syddansk Musikkonservatorium og Syddansk Universitet, men alle interesserede er velkomne til at indsende bidrag til redaktionen med henblik på fysisk og elektronisk publikation.

Alle numre af skriftserien kan afhentes eller rekvireres gratis på fra Syddansk Musikkonservatorium, så længe oplaget rækker.

Elektroniske udgaver af *PUFF/PubliMus* kan hentes på adressen:
<http://www.sdmk.dk/om-sdmk/udgivelser/skriftserier.html>

Indtil februar 2010 blev *PubliMus* udgivet af Vestjysk Musikkonservatorium under navnet *PUFF*.

I øjeblikket kan følgende skrifter i skriftserien *PUFF/PubliMus* rekvireres:

1-07. *Mogens Christensen*: Ugler i musen

Hvilke værdier bør dagens konservatorieverden satse på, og hvorledes kan de levendegøres i de krav og behov, der i dag er til kunst, uddannelse og forskning? Artiklen forsøger at formulere nogle muligheder for formidling af, om og med musik, der forener kunstnerisk praksis med videnskabelig teoretisering.

2-07. *Fredrik Søegaard*: Lyden af Viking

'Lyden af Viking' er en kompositionsproces, hvor virksomhedens medarbejdere komponerer musik, som skal afspejle deres oplevelser af deres virksomhed.

3-07. *Carl Erik Kühl*: Lytning og Begreb

Artiklen præsenterer en række begreber til brug ved beskrivelsen af, hvorledes et musikalsk forløb er bygget op. Begreberne er på en gang så enkle, at de kan benyttes af enhver – med eller uden musikalsk skoling – og så almene, at de kan benyttes på al slags musik.

4-07. *Hans Sydow*: Tonespace – mere end musik.

Tonespace er navnet på Vestjysk Musik konservatoriums elektroniske projektuddannelse. Computeren er hovedinstrumentet, som bruges til at skabe, spille og formidle elektronisk musik og lydkunst. *Tonespace* er også navnet på et hus, som endnu ikke er bygget - et musikalsk eksperimentarium, hvor man skal kunne lege sig til erfaringer med lyd og musik.

5-07. *Charles Morrow*: Lydkunst i det offentlige rum

I disse år vokser mængden af lydkunstinstitutioner i det offentlige rum i takt med, at vi bliver mere opmærksomme på vore auditive miljøer. Denne artikel beskæftiger sig med historien bag samt praksis omkring lydkunsten og fremsætter aktuelle strategier for nye projekter i det offentlige rum.

6-08. *Elisabeth Meyer-Topsøe*: Støtte gi'r glød, støtte gi'r brød!

Sopranen Birgit Nilsson (1918-2005) sang de mest krævede partier hos Wagner, Strauss og Puccini, på verdens største operascener, til hun var langt op i 60'erne. Læs her om nogle af hendes vigtigste sangtekniske principper om en bæredygtig sangteknik.

7-08. *Niels la Cour*: Om Bachpolyfoniens rødder i Palestrinastilen

Kvalificeret indsigt i barokkens fugakunst kan næppe opnås uden et studium af dens indlysende stilistiske hovedforudsætning: Renæssancens vokalpolyfoni. Med artiklen har det været hensigten ud fra en række korrektionseksempler fra teoriundervisningen i Bachfuga at vise, hvorledes de foretagne rettelser bedst forstås gennem et kendskab til de bagved liggende og indirekte benyttede Palestrinaregler. Afslutningsvis bringes en række almene betragtninger omkring Palestrinas musikhistoriske betydning.

8-08. *Orla Vinther*: At skabe en interesse – fra et liv i musikformidlingens tjeneste

I artiklen beskæftiger forfatteren sig med de motiver, der ligger bag mange års virksomhed som musikteoretiker og musikformidler. Udgangspunktet er en fascination af den kunstneriske oplevelse og en optagethed af at finde og beskrive de formelle mønstre, hvori den kunstneriske oplevelse er forankret. En anden drivkraft har været interessen for værket som tidsdokument.

9-08. *Eva Fock*: Du store verden!

Med udgangspunkt i et konkret pædagogisk udviklingsprojekt for musikfaget i gymnasiet præsenteres og diskuteres forskellige tilgange til musikalsk mangfoldighed, multikulturel pædagogik og musikundervisning i det flerkulturelle samfund – tilgange, som er relevante langt ud over gymnasieverdenen og som rækker langt ud over det flerkulturelle felt.

10-08. *Leif Ludwig Albertsen*: Brahms og Magelone

Brahms var selv usikker over for, om man skulle lade sine 15 "Magelone-sange" afspejle en sammenhængende fortælling. I artiklen redegøres for bogen om Magelone siden middelalderen og der tages afstand fra gentagne forsøg på at se Ludwig Tiecks roman med indlagte sange og tekst som et stort, romantisk eventyr.

11-08. *Palle Jespersen*: Zoltán Kodály.

Komponisten, folkemusikforskeren og musikpædagogen *Zoltán Kodály* fyldte for nylig 125 år. Hans liv og værk præsenteres hér af formanden for Dansk Kodály Selskab, Palle Jespersen.

12-09. *Peer Birch*: De tre hjørnevokaler.

De tre så kaldte 'hjørnevokaler' er hjørnesten i klassisk sangteknik. I artiklen forklares dette med henvisning til resultater inden for nyere stemmeforskning, og i en række enkle øvelser vises det, hvordan man i sanguddannelsen drager praktisk nytte deraf.

13-09. *Carl Humphries*: Teaching Improvisation

Artiklen diskuterer begrebet 'improvisation', dets betydning i musikhistorien, og hvorledes improvisation på ny kan inddrages i klassisk musikundervisning.

14-09. *Magnus Tessing Schneider*: Mozart og hans venner.

Om uropførelsen af Mozarts opera *Don Giovanni* i Prag 1787 og om barytonen Luigi Bassis dramatiske og musikalske fortolkning af hovedrollen, der blev skabt netop med henblik på ham.

15-09. *Ole Kühn*: Musikhistoriens ikonisering: motown og bebop.

Er det *ikoner*, der skaber forandringer og fornyelser af musikken? To fortællinger fra det 20. århundredes afro-amerikanske musikhistorie, *Motown og Bebop* antyder, at der også kan være andre forklaringer.

16-10. *Bendt Viinholt*: Omkring Rued Langgaards første symfoni 'Klippepastoraler'

Komponisten Rued Langgaard (1893-1952) er en særling i dansk musikliv, der først 20-30 efter sin død blev anerkendt som en af de helt store. Som 19-årig havde han sin komponistdebut - og nåede måske sin karrieres højdepunkt - med den timelange Symfoni nr. 1. Originalpartituret til dette værk har haft en ejendommeligt skæbne, og det er den, Bendt Viinholt udreder i sin artikel.

17-10. *Leif Ludvig Albertsen*: Goethe som sangskriver.

Goethes digt 'Kennst du das Land' stammer fra romanen *Wilhelm Meisters Lehrjahre*, hvor det synges af en ung, gådefuld pige, Mignon. Op til 90 komponister har tonesat digtet, heriblandt Beethoven, Schubert, Schumann, Liszt, Tjajkovsky, Hugo Wolf og Alban Berg. Artiklen beskæftiger sig med sangen, dens episke kontekst og med Goethes egen opfattelse af, hvorledes sange bør synges.

18-10. *Johan Bender*: Nielsens kantate

I 1909 skrev Carl Nielsen en kantate til Landsudstillingen i Århus. Artiklen beretter om dens usædvanlige - til dels dramatiske - tilblivelseshistorie, der tegner et billede af Carl Nielsens tid, liv og personlighed.

19-10. *Mads Bille*: Den Jyske Sangskole.

Lederen af Den Jyske Sangskole, Mads Bille, fortæller om skolens tilblivelse og udvikling i sine 10 første leveår - og om ideerne bag.

20-10. *Finn Jespersen*: Carmina Burana, Carl Orff og nazismen.

Den tyske komponist Carl Orffs værk *Carmina Burana* er ét af det 20. århundredes hyppigst opførte værker overhovedet, og det er højt værdsat selv af et publikum, der normalt ikke lytter til den såkaldte 'klassiske' musik. Værket blev uropført i 1937 og fejrede store triumfer i det nazistiske Tyskland under krigen. Hvad var Orffs forhold til nazismen? Er værket et 'nazistisk' værk?

21-12. *Orla Vinther*: At tolke et digt.

Schumanns 'Mondnacht' regnes blandt hans allersmukkeste bidrag til liedkunsten. Artiklen gør rede for det originale samspil mellem digt og musik.

22-12. *Søren Ryge Petersen*: Musik i TV.

Søren Ryge Petersen er kendt af de fleste for sine TV-programmer. Mange har også glædet sig over hans ofte overraskende, men altid træfsikre valg af musikken i programmerne. I sin artikel fortæller han om en række af de udsendelser, han har lavet, og om, hvordan han i det enkelte tilfælde fandt frem til lige netop dén musik.

23-12. *Jørgen Erichsen*: Kuhlau og klaveret.

Skønt Friedrich Kuhlau (1786-1832) af nogle benævnes "Fløjtens Beethoven", kender de fleste især den nordtyske komponist for sonatinerne, som helt op til vor tid har figureret i et utal af klaverskoler. Jørgen Erichsen udgav i 2011 den første større biografi nogensinde om Kuhlau - komponisten, vi næsten tør regne for en af vore egne, idet han levede det meste af sit produktive liv i København.

24-13. *Karl Aage Rasmussen*: Klinkede skår

I 2009 præsenterede Karl Aage Rasmussen sit bud på en fuldstændiggørelse af Schumanns ufuldendte Fjerde Klaversonate. I artiklen giver han et kig ind i værkstedet og delagtiggør læseren i de overvejelser, han konkret har gjort sig, når han sidder med en enkelt stemme i højre hånd hér, tyve tomme takter dér, etc.

25-13. *Thomas Vilhelm og Per Wium: Frank Zappa*

2013 er 20-året for Frank Zappas død. I denne forbindelse har musiker og forfatter Thomas Vilhelm og DR-journalist og musikformidler Per Wium udarbejdet et biografisk indblik i Zappas person, musik og verdenssyn. Artiklen er en skriftlig pendant til en foredragsrække, som Vilhelm og Wium tog hul på i efteråret 2013, men bygger på et årelangt arbejde med Zappas univers, der for Per Wiiums vedkommende startede allerede i 1960'erne.

26-13. *Henrik Nebelong: Wagners parallelle tertser.*

2013 er 200-året for Richard Wagners fødsel. Men skønt Wagner er en af alle tiders mest biograferede personer, er Henrik Nebelongs *Richard Wagner. Liv, værk og politik (2008)* den første danske Wagnerbiografi i et århundrede. I sin artikel i *PubliMus* skriver han om et særlig signifikant ledemotiv hos Wagner ("de parallelle tertser"), giver en oversigt over dets forekomst og forsøger en samlet tolkning.

27-13. *Manfred Eger: Således talte Hanslick.*

Filosoffen Friedrich Nietzsches "opgør" med komponisten – og mennesket – Richard Wagner er meget grundigt undersøgt. Men hvor Nietzsche i grunden samlede sit mere professionelt musikalske og musikteoretiske skyts, har derimod ikke stået helt klart. Manfred Eger giver et meget veldokumenteret bud.

28-14. *Mogens Wenzel Andreasen: Erik Satie – lille komponist med stor betydning.*

Det diskuteres stadig, om Erik Satie var en stor komponist. Men han fik umådelig stor betydning for musikkens udvikling fra 1890'erne til i dag, både for en række komponister og for flere af det tyvende århundredes musikalske stilretninger. Artiklen præsenterer hans liv, værk og indflydelse.

29-14. *Valdemar Lønsted: Byen uden jøder. Om den jødiske genius i musikbyen Wien 1867-1938.*

Er der en by, hvor jødiske musikere, musikforskere, musikskribenter og musikforlæggere mere end alle andre byer har præget musiklivet, er det Wien. Historien om jøderne i "Musikbyen Wien" er lang og dramatisk. 1867 bragte jøderne i Østrig-Ungarn den forfatningssikrede frihed, de aldrig havde haft før, men omtrent 70 år senere er de stort set alle fordrevet af nazisterne. Hvordan gik det for sig?

30-14. *Peter Wang: Lille Lise – og andre småtterier.*

Forfatteren viser, hvor rigt og kompliceret selv en kort og enkelt opbygget melodi er i sin fænomenologi, når denne foldes ud i en dynamiske foranalyse, han præsenterer.

31-14. *Thomas Agerfeldt Olesen: Reaktionær og moderne.*

Artiklen handler om det harmoniske sprog hos den sene Richard Strauss primært belyst ved eksempler fra komponistens sidste instrumentale hovedværk *Metamorphosen*.

32-15. *John Frandsen: Reaktionær og moderne – en messe for livet.*

Anmelderne var begejstrede – og forbavsede – over John Frandsens 1½ time lange *Requiem* efter uropførelsen i 2013. For hvad er det dog, der kan få en komponist i det 21. århundrede til at tonesætte en tekst, der udtrykker et middelalderligt religiøst verdensbillede med rødder tilbage til oldkirken? Det spørgsmål er John Frandsen blevet præsenteret for mange gange. I sin artikel til *PubliMus* besvarer han det skriftligt.

33-15. *Henrik Nebelong: Aida – triumfmarcherende dystopi.*

I 2013 fejrede *PubliMus* 200-året for Richard Wagners fødsel med bl.a. en artikel af Henrik Nebelong. Operaens anden gigant af samme årgang, Giuseppe Verdi, fejrer vi (forsinket!) med en artikel om komponistens måske mest elskede opera, *Aida* – også denne gang af Henrik Nebelong.

34-15. *Michael Fjeldsøe, Søren Schou og Carl Erik Kühl: Kulturradikal musik – en rundbordssamtale.*

Kulturradikalismen var en idéstrømning og kulturpolitisk reformbevægelse, der udfoldede sig eller havde virkninger igennem det meste af 20. århundrede. Samtalen drejer sig om musikkens plads i dette landskab.